

۱۳۶۸۸ - ۲۰۱۲۳۴

دانشگاه لرستان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه ادبیات

عنوان

نقد و مقایسه مبانی زیبایی‌شناسی

شعر انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی

نگارش

حدیثه حائری بزاز

استاد راهنما

دکتر سعید زهره‌وند

استاد مشاور

دکتر محمدرضا روزبه

۱۳۸۹/۲/۵

موزه اسناد و کتابخانه ملی
شعبه تهران

زمستان ۱۳۸۸

۱۳۴۸۸۰

همه امتیازات این پایان نامه به دانشگاه لرستان تعلق دارد. در صورت استفاده از تمام یا بخشی از مطالب
در مجلات، کتفرانس ها یا سخنرانی ها، باید نام دانشگاه لرستان (یا استاد یا اساتید راهنمای پایان نامه) و نام
دانشجو با ذکر نام و ضمن کسب مجوز کتبی از دفتر تحصیلات تکمیلی دانشگاه ثبت شود. در غیر این صورت
مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

صورت جلسه ی ارزشیابی پایان نامه های کارشناسی ارشد

جلسه ی دفاع از پایان نامه ی کارشناسی ارشد حدیثه حائری

تحت عنوان: نقد و مقایسه مبانی زیباشناسی شعر مشروطه و انقلاب

در ساعت ۱۰ صبح روز چهارشنبه مورخ ۱۳۸۸/۱۰/۳۰ در دانشکده ی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه لرستان برگزار گردید. هیأت داوران براساس اهمیت موضوع، کیفیت پایان نامه استماع دفاعیه ونحوه ی پاسخگویی به سوال ها، پایان نامه ی ایشان را برای دریافت درجه ی کارشناسی ارشد در رشته زبان و ادبیات فارسی معادل با چهار واحد نمره ی (به حروف)..... (به عدد)..... و با درجه یمورد تصویب قرار داد.

هیأت داوران

- استاد راهنما: دکتر سعید زهره وند
- استاد مشاور: دکتر محمدرضا روزبه
- داور داخلی: دکتر طاهره صادقی
- داور داخلی: دکتر عباس رضائی
- نماینده تحصیلات تکمیلی دانشکده ادبیات: دکتر حسین چراغی وش، استاد یار دانشگاه لرستان

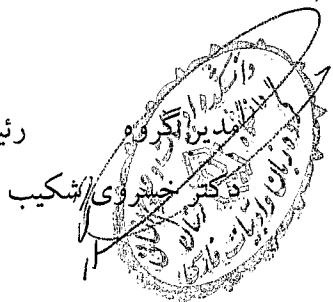
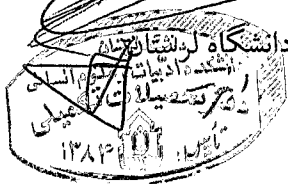
مرتبہ علمی

- استاد یار دانشگاه لرستان
- استادیار دانشگاه لرستان
- استاد یار دانشگاه لرستان
- استاد یار دانشگاه لرستان

امضاء

رئیس دانشکده ادبیات و علوم انسانی
 دکتر عباسعلی حسین جودیکی
 دانشگاه لرستان

مدیر تحصیلات تکمیلی دانشگاه
 دکتر ناصر کبیری
 اداره کل تحصیلات تکمیلی
 دانشگاه لرستان

الهی

در وادی آگاهی، دست نیرومند تو هدایت گر شد، هم آمدنم را، هم ماندنم را، هم رفتنم را. تو در لحظه لحظه‌هایم جای گرفته که نه، من در لحظه لحظه‌هایت جای دارم. گامم را صلابت بخشیدی و چه خوب می‌دانم هر کجا نتیجه‌ای امیدبخش به بار نشسته، ردپای مهر تو برجاست و من دنباله رویی بیش نیستم و مگر می‌شود بی‌مدد تو. سپاسم را چگونه در آغوشت رها کنم که ذره بودنم در برابر دریا بودنت، هویدا نشود. مگر نه اینکه رسالتم جز براین بوده که ذره ذره‌ها را جستجو کنم تا بنمایم ذره‌ای هستم در برابر تو، از تو مدد می‌گیرم و تو را سپاس می‌گویم.

تقدیم به :

پدرم

آن سترگ کوه زندگی‌ام که آرامش و صبر را به من آموخت

مادرم

آن شکفته گل امیدم که مهر را در کالبد وجودم جاری ساخت

برادر و خواهر عزیزم

که در تمامی مراحل تحصیل پشتیبان و مشوق من بوده‌اند

تشکر و قدردانی:

بر خودم واجب می‌دانم که از تمام بزرگوارانی که بر من منت گذاشتند و مرا در این راه یاری داده‌اند، قدردانی نمایم. از استاد راهنمای مهربان، کوشا و صبورم جناب آقای دکتر سعید زهره‌وند که رهنمودهای ارزنده علمی و اخلاقی ایشان مرا در گذر از این فصل یاری داد، کمال تشکر و امتنان را دارم.

از استاد گرامی جناب آقای دکتر محمدرضا روزبه که به عنوان استاد مشاور مرا در نیل به این مقصود همراهی نمودند، کمال تشکر را دارم.

از سرکار خانم دکتر صادقی و جناب آقای دکتر رضایی که زحمت داوری این پروژه را قبول نموده‌اند، صمیمانه تشکر می‌کنم.

همواره سپاسگزار همراهانی خواهم بود که در مراحل مختلف کار یا قلمی یا قدمی به من یاری رساندند. آقایان و خانمها: ابراهیم دانش، لطف الله آجدانی، مجتبی کرامتی، سمیه گنجی و فاطمه حائری.

از همکلاسیهای مهربان و دوست داشتیم که خاطرات خوبیهایشان همواره با من خواهد بود تشکر می‌کنم.

ممنون و مدیون محبتهای تمام هم اتاقیهای مهربانم هستم که شبهای پر خاطره‌ای را در کنارشان گذراندم. دوستان فراموش نشدیم خانمها: الناز اصلان فعال، معصومه امیری، نازی سیادت نسب، مریم البرزی، ساره دادفر، فاطمه رئیسی، ارسا اجلائی، افسانه یاری، پروانه حسینی، اعظم رضایت و گلی اشرف مدرس که امیدوارم فاصله‌هایمان هیچگاه حریف خاطره‌هایمان نشوند.

در پایان از تمام کسانی که در مراحل مختلف تحصیل به من کلمه‌ای آموختند تشکر می‌کنم.

فهرست

صفحه	عنوان
I	کلیات تحقیق
V	چکیده فارسی
	فصل اول:
۲	۱-۱- انقلاب مشروطه
۴	۱-۱-۱- مبانی فکری انقلاب مشروطه
۹	۱-۱-۲- ادبیات و شعر انقلاب مشروطه
۱۰	۲-۱- انقلاب اسلامی
۱۳	۱-۲-۱- مبانی فکری انقلاب اسلامی
۱۶	۲-۲-۱- ادبیات و شعر انقلاب اسلامی
۱۷	۳-۱- هنر
۱۹	۴-۱- مدرنیسم و مدرنیته
۲۱	۵-۱- زیبایی شناسی
	فصل دوم:
۲۶	۱-۲- شعر انقلابی
۲۹	۲-۲- زیبایی شناسی شعر انقلابی
۳۰	۱-۲-۲- آرمان گرایی
۳۰	۱-۱-۲-۲- آرمان گرایی در شعر انقلاب مشروطه
۳۹	۲-۱-۲-۲- آرمان گرایی در شعر انقلاب اسلامی
۵۲	۲-۲-۲- سیاسی اجتماعی بودن
۵۷	۳-۲-۲- انتقادی بودن
۵۹	۴-۲-۲- استبدادستیزی و استعمارستیزی
۶۲	۳-۲- قالب شعر انقلابی
۶۳	۱-۳-۲- غزل
۶۵	۲-۳-۲- مثنوی
۶۷	۳-۳-۲- رباعی و دوبیتی
۶۸	۴-۳-۲- قصیده

صفحه	عنوان
۶۸	۲-۳-۵- مسمط و مستزاد
۶۸	۲-۳-۶- تصنیف
۷۰	۲-۳-۷- شعرنو
۷۱	۲-۴- زبان شعر انقلابی

فصل سوم:

۷۹	۳-۱- نقد و مقایسه زیبایی شناسی شعر انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی
۸۰	۳-۱-۱- آرمان گرایی
۸۱	۳-۱-۱-۱- شباهت
۸۷	۳-۱-۱-۲- اختلاف
۸۹	۳-۱-۲- سیاسی- اجتماعی بودن
۸۹	۳-۱-۳- انتقادی بودن
۹۰	۳-۱-۴- استبدادستیزی و استعمارستیزی
۹۰	۳-۲- قالب
۹۲	۳-۲-۱- غزل
۹۳	۳-۲-۲- مثنوی
۹۳	۳-۲-۳- رباعی و دوبیتی
۹۳	۳-۲-۴- قصیده
۹۴	۳-۲-۵- مسمط، مستزاد، تصنیف، شعرنو
۹۵	۳-۳- زبان

فصل چهارم:

۹۹	نتیجه گیری
۱۰۴	منابع و مأخذ
۱۰۹	چکیده انگلیسی

مَدِينَةُ الْمَدِينَاتِ

بیان مسأله: (تعریف دقیق مسأله، بیان حدود مسأله، تشریح جنبه‌های مختلف و ابعاد موضوع و ابهامات مورد نظر تحقیق)

وقوع انقلاب در هر جامعه‌ای سبب دگرگونی‌ها و تحولات گسترده‌ای می‌شود که نوع نگرش و رفتار جامعه و فرد را تغییر می‌دهد. ادبیات به عنوان پدیده‌ای جمعی - فردی نیز از رهگذر این تحولات مصون نمی‌ماند. به همان اندازه که انقلاب موجب تغییر در مبانی زیبایی‌شناسی ادبیات می‌شود، ادبیات نیز ضمن جهت‌دهی به افکار و آرمان‌های انقلاب می‌تواند به تبلیغ یا تعمیق آن پردازد. دگرگونی در رویکرد زیبایی‌شناسی ادبیات انقلابی مانند خود انقلاب ریشه‌ای و عمیق است. در واقع انقلاب مضامین و محتوایی به ادبیات می‌دهد که قبلاً در آن نبوده یا به آنها توجه نشده است. از این لحاظ انقلاب به پیشرفت ادبیات کمک می‌کند. شعر نیز به عنوان یکی از جلوه‌های ادبیات از حرکت‌های مردمی تاثیر می‌پذیرد و بر آن تاثیر می‌گذارد.

شعر انقلابی شعری اجتماعی - سیاسی است که همچون ابزاری برای رسیدن به اهداف و آرمان‌های مردم جامعه مورد استفاده قرار می‌گیرد. زیبایی‌شناسی شعر انقلابی از این جهت که چنین شعری در بطن حرکت اجتماعی عظیمی قرار دارد با شعر پیش و پس از خود متفاوت است. انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی به عنوان دو تحول بزرگ صد سال اخیر ایران که با تغییرات زیر بنایی خود بر بیشتر جنبه‌های زندگی مردم تأثیر گذاشتند، مانند هر پدیده‌ی اجتماعی دیگر شباهت‌ها و اختلافاتی دارند. شباهت‌های این دو انقلاب و به تبع آن ادبیات و شعرشان از اصول، شعارهای مشترک و پشتوانه‌ی فرهنگ غنی ملی ناشی می‌شود، اختلاف آنها به اختلاف مبانی فکری - فرهنگی آنها بر می‌گردد که در انقلاب مشروطه عقل‌گرایی، تجدد و مدرنیسم و در انقلاب اسلامی بازگشت به خویشتن، ارزش‌های معنوی، سنت‌ها و خودباوری مورد توجه بوده است.

این پایان نامه به نقد و مقایسه مبانی زیبایی‌شناسی دو شعر انقلابی با هدف نشان دادن نقش شعر در تأثیرگذاری بر پدیده‌های اجتماعی و تأثیرپذیری از آنها، مبانی زیبایی‌شناسی شعر انقلابی و شباهت‌ها و تفاوت‌های دو شعر انقلابی می‌پردازد.

تعریف مفاهیم تحقیق :

شعر انقلابی: شعر انقلابی گونه‌ای از شعر است که با تأکیدی که بر محتوای فکری- تبلیغی شعارها و آرمان‌های انقلابی دارد، می‌کوشد تا همگام با حرکتی که جامعه را دچار تحول اساسی و بنیادین می‌کند به ایفای نقش فرهنگ سازی و تأثیرگذاری خود پردازد.

نقد: نقد عبارت از توصیف، تشریح (تفسیر و تأویل) و تحلیل یک اثر است که با نشان دادن ویژگی‌های نیک و بد و زشت و زیبای آن، به داوری و ارزیابی در باره‌ی آن می‌پردازد.

زیبایی‌شناسی: دانشی است که در آن بر اساس نظریه‌هایی خاص به توجیه و تبیین مفهوم زیبایی می‌پردازد و مصادیق زیبایی و ویژگی‌های آثار زیبا را بر می‌شمارد، اما در یک برداشت عام تر زیبایی‌شناسی عبارت از توجه به برجستگی‌های هر اثر هنری است که باعث می‌شود آن اثر مورد توجه و اقبال عمومی قرار گیرد.

سوالات تحقیق: (شامل سوال اصلی و سوالات فرعی)

سوال اصلی: مبانی زیبایی‌شناسی شعر انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی کدامند؟

سوال فرعی ۱- شعر انقلابی چیست؟ و ویژگی‌های آن کدام است؟

سوال ۲- شعر انقلاب اسلامی و انقلاب مشروطه از جهت محتوا و فرم چه شباهت‌ها و اختلافاتی با هم دارند؟

فرضیات تحقیق: (فرضیه اصلی و فرضیات جنبی یا جانمایی)

فرضیه اصلی: انقلاب مشروطه بیشتر از انقلاب‌های عصر جدید مانند: انقلاب فرانسه و روسیه تأثیر گرفته بود و انقلابی از بالا، بیرون و روشنفکرانه بود. توجه به تجلّد و مدرنیسم، نفی سنت و به ویژه باورهای دینی که در انقلاب مشروطه مورد توجه قرار داشت شعر این دوره را هم تحت تأثیر قرار داد. مفاهیمی چون آزادی، عدالت، برابری، حقوق زنان و مانند اینها وارد ادبیات و شعر ما شد. علاوه بر این شعر مشروطه بیشتر دارای جنبه‌ی اجتماعی بود. در حالی که

انقلاب اسلامی انقلابی از پایین، درونی و فراگیر بود. توجه به سنت‌ها، بازگشت به خویشتن، ارزش‌های معنوی و توجه به فرهنگ قومی در آن اصل بود. که این مسأله در شعر آن هم وجود دارد.

فرضیه فرعی ۱ - شعر انقلابی شعری اجتماعی، سیاسی است که همچون ابزار برای رسیدن به اهداف و آرمان‌های مردم جامعه مورد استفاده قرار می‌گیرد. آرمان‌گرایی، نزدیکی شعر و شعار، هیجان‌زدگی، توجه به مضامین جامعه‌شناسانه و مردمی بودن از ویژگی‌های شعر انقلابی است.

فرضیه ۲- شباهت میان دو گونه شعر انقلابی به وجه انقلابی بودن آنها و تأثیرپذیری از حرکت اجتماعی مردم باز می‌گردد. علاوه بر این، برخی از اصول و شعارهایی که در دو انقلاب مشروطیت و انقلاب اسلامی از فرهنگ ناشی می‌شوند نیز از دیگر مشترکات به حساب می‌آیند. اما اختلاف آنها به اختلاف در مبانی فکری، فرهنگی دو انقلاب بر می‌گردد که در مشروطه عقل‌گرایی، تجدد، مدرنیسم، و در انقلاب اسلامی بازگشت به خویشتن، ارزش‌های معنوی، سنت‌ها و خودباوری مورد توجه بود. با توجه به این که انقلاب مشروطه به سرانجام نرسید، رشد شعر مشروطه هم از حد خاصی فراتر نرفت، اما پیروزی انقلاب اسلامی در تکامل شعری آن تأثیر گذاشت و شعر انقلاب اسلامی بعد از پیروزی توجه خود را به موضوعات دیگری معطوف کرد.

پیشینه موضوع و سوابق مربوط: (بیان مختصر تحقیق، نتایج به دست آمده و نظرات علمی رایج موجود درباره موضوع رساله تحقیق)

در کتاب‌هایی که راجع به ادبیات و شعر معاصر بحث می‌کنند مانند: ادوار شعر فارسی (شفیعی کدکنی)، جریان‌های شعری معاصر فارسی (علی حسین پور)، بر کران بیکران (داریوش صبور)، سنت و نوآوری در شعر فارسی (قیصر امین پور)، از صبا تا نیما (یحیی آرین پور) و شعر معاصر ایران از بهار تا شهریار (حسنعلی محمدی) به انقلاب مشروطه و اسلامی و ادبیات و شعر آن به طور جداگانه پرداخته شده است. اما این دو شعر به طور اجمالی مورد نقد و بررسی قرار گرفته‌اند و مقایسه‌ای بین ویژگی‌ها و زیبایی‌شناسی آنها به عنوان گونه‌ای از شعر انجام نشده است. و تنها اشاره‌ای به نقش آنها در دوره‌ای از شعر فارسی شده است.

ضرورت‌ها و اهداف تحقیق: (شامل اهداف علمی، کاربردی و ضرورت‌های انجام پژوهش است، در

صورتی که اهداف کاربردی بر آن مترتب است نام مؤسسات آموزشی و پژوهشی بهره‌ور از این تحقیق را بنویسید)

شعر به عنوان جلوه‌ای از ادبیات، آینه‌ی باورها، رفتارها و خصوصیات مردم زمانه است. حرکت مردم و خواسته‌ی انقلابی‌شان در شعر متجلی است. بویژه شعر مشروطه که نسبت به ادوار پیش از خود بیشترین نزدیکی و نسبت را با زندگی مردم عادی داشته است. ادب فارسی دو گونه شعر انقلابی دارد که هر دو در صد سال اخیر رخ داده‌اند و هر دو تاثیرگذار هم بوده‌اند. به نظر می‌رسد که داشتن تعریفی دقیق و رسا از زیبایی‌شناسی شعر انقلابی و نقد انواع این گونه شعر به شناخت بیشتر آن و تاثیر شعر کمک می‌کند.

چکیده:

انقلاب پدیده‌ای اجتماعی است که بر زندگی فردی و اجتماعی افراد یک جامعه تأثیر می‌گذارد و آن را دگرگون می‌کند. طبیعتاً ادبیات هم که بازتابی از اندیشه‌ها و عواطف مردم جامعه است نمی‌تواند از دگرگونی برکنار بماند. بنابراین، گونه‌ای از ادبیات به نام ادبیات انقلابی به وجود می‌آید که در خدمت انقلاب و آرمان‌های آن است و می‌کوشد شور و شعور انقلابی را با ساده‌ترین، تأثیرگذارترین و برانگیزاننده‌ترین زبان و بیان در دسترس مردم قرار دهد.

زیبایی‌شناسی شعر انقلابی با ویژگی‌های انقلابی‌گری تعریف می‌شود. این زیبایی‌شناسی بیشتر با جنبه‌های محتوایی؛ یعنی آرمان‌گرایی و ایدئولوژیک بودن، ورود به عرصه‌های سیاسی-اجتماعی، انتقادی بودن و ستیز با نمادها و نمودهای استبداد و استعمار شناخته می‌شود. آرمان‌گرایی برجسته‌ترین اصل در زیبایی‌شناسی شعر انقلابی است.

همان‌طور که هیچ‌دو انقلابی در ریشه‌ها و اهداف کاملاً همانند نیستند، ادبیات انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی نیز شباهت‌ها و اختلاف‌های آشکاری با هم دارند. در چارچوب تعریف شعر انقلابی، عناصر محتوایی و گاه شکلی ادبیات و شعر هر دو انقلاب به هم می‌ماند، اما به لحاظ خاستگاه‌ها و اهداف متفاوت آن دو، ناهمگونی‌های آشکاری نیز به چشم می‌خورد؛ چنان‌که آرمان‌گرایی ادبیات مشروطه در تجددخواهی و آرمان‌گرایی ادبیات انقلاب اسلامی در احیای سنت‌های دینی و مذهبی تجلی داشت. در ادبیات مشروطه بیشتر تکیه بر استبداد ستیزی بود، ولی در ادبیات انقلاب اسلامی نفی استکبار جهانی نمود آشکارتری داشت. دیگر اختلاف‌ها و شباهت‌ها هم از همین دستند.

کلیدواژه: انقلاب، انقلاب مشروطه، انقلاب اسلامی، شعر انقلابی، زیبایی‌شناسی شعر انقلابی، محتوا و شکل.

فصل اول

مقدمات و تعاریف

۱-۱- انقلاب مشروطه

در دوره‌ی سلطنت ناصرالدین شاه مجموعه عواملی پیش آمد که در پیدایش اندیشه‌های آزادی‌خواهی مؤثر بود. در این دوره آشنایی با علوم جدید و تمدن اروپایی فکر و ذهن مردم را باز کرد. عباس میرزا نایب السلطنه‌ی ناصرالدین شاه و وزیر او میرزا ابوالقاسم، قائم‌مقام فراهانی از نخستین کسانی بودند که در اخذ و ترویج فنون و صنایع جدید کوشیدند. اما سهم عمده‌ی اصلاحات در عصر ناصری از آن صدراعظم با کفایتی چون، امیرکبیر، و مدرسه‌اش، دارالفنون، بود، که نخستین مدرسه به سبک جدید به شمار می‌آید. تأسیس دارالفنون و آمدن اساتید خارجی، در آشنایی با علوم و تکنولوژی جدید و فرهنگ غرب تأثیرگذار بود. اگرچه امیرکبیر خود زنده نماند تا تأسیس مدرسه‌اش را جشن بگیرد، اما فارغ‌التحصیلان این مدرسه نقش مهمی در انقلاب مشروطه ایفا کردند. روشن‌فکران و آزادی‌خواهانی چون: سید جمال‌الدین اسدآبادی و شاگردانش، میرزا ملک‌خان، آخوندزاده، میرزا آقاخان کرمانی، طالبوف و زین‌العابدین مراغه‌ای به وسیله‌ی روزنامه، کتاب و سخن‌رانی سعی در آگاهی و بیداری مردم داشتند. (آرین پورج ۱: ۱۳۷۹: ص ۲۲۵ و ۲۲۶)

در آغاز انقلاب مشروطه اوضاع ایران بسیار نابسامان بود. در واقع ناصرالدین شاه کشوری عقب‌مانده با مشکلات فراوان و پر از فساد و تباهی در اختیار جانشین خود گذاشت. (آرین پور، ج ۲: ۱۳۷۹: ص ۱) جرقه‌ی انقلاب در خرداد ۱۲۸۴ زده شد. برداشت بد محصول، افول تجارت، خشک‌سالی، و هم‌چنین جنگ روسیه با ژاپن و انقلاب آن کشور منجر به افزایش قیمت مواد

غذایی شد. در آمد حاصل از گمرکات کاهش یافت و درخواست‌های وام رد شد. این بحران به سه اعتراض عمومی انجامید که سرانجام سبب انقلاب شد.

در اعتراض اول، مغازه‌داران و وام‌دهندگان خواستار عزل مسیو نوز بلژیکی، مسؤول گمرک ایران شدند و درخواست کردند که وام‌هایی که دولت از آن‌ها گرفته بود مسترد گردد. توزیع عکس نوز در حال رقص با لباس روحانیت احساسات مردم را برانگیخت و آن‌ها را به بست‌نشینی در حرم حضرت عبدالعظیم وادار کرد. مظفرالدین شاه قول داد که در بازگشت از اروپا به اعتراض مردم رسیدگی کند، اما وعده‌های او هرگز عملی نشد.

اعتراض دوم در آذرماه ۱۲۸۴ رخ داد. هنگامی که علاءالدوله حاکم تهران سعی کرد با فلک کردن دو تاجر سرشناس قیمت شکر را پایین بیاورد. این در حالی بود که تجار معتقد بودند دلیل افزایش قیمت شکر اغتشاشات روسیه، بزرگترین تأمین‌کننده‌ی شکر ایران، است نه احتکار تجار. از همین رو وقتی خبر فلک کردن تجار به بازار رسید سبب بسته شدن بازار و برانگیختن اعتراض مردم شد. مردم در این بست‌نشینی چهار خواسته داشتند: برکناری حاکم تهران، عزل نوز، اجرای شریعت، تأسیس عدالت‌خانه. (کدی: ۱۳۶۹: ص ۱۱۸)

اعتراض سوم بعد از بدقولی مظفرالدین شاه و عمل نکردن به وعده‌هایش رخ داد. دستگیری واعظی که علناً علیه دولت سخن‌رانی کرده بود، سبب تجمع مردم شد. در اثر حمله‌ی نیروهای نظامی یک نفر کشته شد. صبح روز بعد مردم کفن پوش برای تشییع جنازه به مسجد جامع رفتند. درگیری قزاق‌ها با مردم به کشته شدن ۲۲ تن و زخمی شدن ۱۰۰ نفر انجامید و باعث شد بعضی از علما شاه را با یزید مقایسه کنند. رهبران روحانی برای بست‌نشینی به قم رفتند و وعده‌ای از مردم در باغ سفارت انگلیس بست نشستند. سرانجام به پیشنهاد اعضای که تحصیلات جدیدتری داشتند فکر تأسیس عدالت‌خانه کنار نهاده و تأسیس مجلس شورای ملی مطرح شد. علاوه بر این کشیده شدن دامنه‌ی نهضت به شهرهای دیگری چون: تبریز، اصفهان و شیراز، مظفرالدین شاه را به تسلیم در برابر مردم وادار کرد. سرانجام در ۱۴ مرداد ۱۲۸۵ فرمان مشروطیت امضا شد و پس از افتتاح مجلس و تصویب قانون اساسی مظفرالدین شاه درگذشت و محمدعلی شاه بر تخت نشست. از آن جا که محمدعلی شاه اعتقادی به مشروطیت نداشت

تصمیم به سرکوبی آن گرفت. در نتیجه دو سال بعد در خرداد ۱۲۸۷ به فرماندهی کلنل لیاخوف روسی مجلس را به توپ بست و مقاومت مشروطه‌خواهان را درهم شکست. حکومت نظامی اعلام کرد و آزادی‌خواهان را کشت. تعدادی از مردم هم به سفارت انگلیس پناه بردند. با حرکت مردم تبریز در مناطق دیگر ایران هم مردم سر به شورش برداشتند و سپاهیان مردمی از تبریز، گیلان و شیراز به سمت تهران آمدند و با فتح تهران دوره‌ی استبداد صغیر به پایان رسید. مجلس، محمد علی شاه را خلع کرد و پسر ۱۲ ساله‌اش، احمد شاه، را به جای او برگزید. البته از آن جا که اعضای مجلس دوم اکثراً از اشراف و خوانین بودند عملاً کار مثبتی انجام نگرفت و کم‌کم انقلاب مشروطه از اهداف اصلی خود دور شد و دوباره پای کشورهای بیگانه به ایران باز شد. (آبراهامیان: ۱۳۸۳: ص ۱۰۹-۱۰۳)

۱-۱-۱- مبانی فکری انقلاب مشروطه

شکل‌گیری و پیدایش انقلاب مشروطیت ایران از علل و عوامل متعدد و مشارکت اقشار و طبقات مختلف اجتماعی با افق‌های فکری گوناگون ریشه گرفته است. به‌رغم تفاوت سطح فکری و اهداف مشروطه‌طلبان، آگاهی به عقب‌ماندگی و ناکارآمدی حکومت و ساختارهای سنتی جامعه‌ی ایران و دلبستگی به نفی حکومت سلطنت استبدادی مطلقه، مبارزه با استعمار خارجی، ضرورت اصلاحات، آزادی‌خواهی، حاکمیت قانون و اندیشه‌ی تجدد و ترقی از جمله مهم‌ترین مفاهیمی بود که با درجاتی متفاوت وجه غالب و مشترک فکری مشروطه‌طلبان و مواضع سیاسی آنان را شکل می‌داد. ناسیونالیسم، لیبرالیسم، سوسیالیسم، دموکراسی و اندیشه‌ی اسلامی از جمله مهم‌ترین اصول فکری انقلاب مشروطیت ایران بود که با درجات متفاوتی در میان گروه‌های مختلفی از روشن‌فکران و روحانیان مشروطه‌طلب وجود داشت.

تفکر سوسیال دموکراسی یکی از اصول فکری در میان گروهی از روشن‌فکران و متفکران و فعالان سیاسی عصر مشروطه بود که تحت تأثیر ایده‌های سوسیالیستی روسیه و به ویژه ففقا ز قرار داشت. تاکید بر عدالت اجتماعی و دفاع از حقوق کارگران و کشاورزان از مهم‌ترین اهداف و مطالبات سوسیال دموکرات‌های ایرانی عصر مشروطه بود. تأثیر و بازتاب این تفکر را به ویژه در جنبش‌های دهقانی شمال ایران در عصر مشروطه به روشنی می‌توان دید. نمود تفکرات این گروه را در شعر مشروطه در اشعار فرخی یزدی می‌بینیم.

از جمله مهم‌ترین متفکران لیبرال دموکراسی را می‌توان میرزا فتحعلی آخوندزاده، میرزا ملکم‌خان میرزا یوسف‌خان مستشارالدوله و میرزا عبدالرحیم طالبوف تبریزی دانست. تأکید بر آزادی‌های فردی، دینی، اجتماعی، سیاسی، حاکمیت قانون و مجلس شورای ملی به عنوان تبلور عینی دموکراسی و مشارکت مردم در امور کشور و جامعه از مهم‌ترین اهداف و مطالبات متفکران لیبرال دموکراسی در ایران عصر مشروطه را شکل می‌داد. لیبرال دموکرات‌ها مهم‌ترین اندیشمندان روشن‌فکر دوره‌ی مشروطه بودند که تلاش کردند تا اصول و مفاهیم فلسفه‌ی سیاسی مدرن غرب را با شرایط ایران تطبیق دهند و در کشور پیاده کنند. به همین دلیل بیشترین تأثیر را بر تصویب قانون اساسی و شکل‌گیری مجلس گذاشتند. در نتیجه توجه به اصول مدرن را با شدت و ضعف در آثار آنان می‌بینیم.

مهم‌ترین اصول مدرنیته که در آرای این اندیشمندان می‌بینیم توجه به آزادی‌های فردی و اجتماعی، توجه به فرد، حکومت قانون، اخذ تمدن اروپایی و اصلاح شیوه‌ی کشورداری بود. مثلاً آخوندزاده که از برجسته‌ترین اندیشمندان لیبرال عصر مشروطه است و آدمیت او را از نظر سیاسی «نماینده‌ی کامل عیار عصر تعقل و فلسفه‌ی لیبرالیسم» (آدمیت: ۱۳۴۹: ص ۱۵۴) می‌داند، در مباحث سیاسی خود از حکومت قانون و سکولاریسم صحبت می‌کند که مفاهیمی در نظام فکری مدرنیته هستند و اولین بار در آثار او در این باره بحث می‌شود. (همان: ص ۱۰۸) در دنیای مدرن سیاست بر پایه‌ی حقوق طبیعی انسان‌ها شکل می‌گیرد و دولت بر مبنای قرارداد اجتماعی تشکیل می‌شود که تأمین‌کننده‌ی امنیت مردم و حافظ مال و جان و آزادی آن‌ها است. آخوندزاده هم نظام مشروطیت را حکومتی بر پایه‌ی قانون اساسی عرفی می‌داند که عقل انسان آن را تأیید کند و شرع در آن راه نداشته باشد. (همان: ص ۱۴۵) میرزا آقاخان کرمانی هم که با وجود مخالفت با تقلید سطحی و نکوهش استعمارگری اروپاییان، «اخذ علم و صنعت و هنر و بنیادهای سیاسی مغرب» را شرط ترقی می‌داند، معتقد به «آزادی، حکومت ملی و ناسیونالیسم» است. (آدمیت: ۱۳۵۷: ص ۲۴۱) از نظر کرمانی رکن اصلی تشکیل دولت مدرن، ملیت است که «پدید آمدن آن به تحوّل ذهنی و آگاهی ذهنی افراد از حقوق خود مبتنی است.» (همان: ص ۲۸۷) خردباوری و اعتقاد به آزادی و اختیار ذاتی انسان از مفاهیمی هستند که طالبوف با دقت در آموزه‌های مدرنیته به آن‌ها می‌رسد. (آدمیت: ۱۳۴۰: ص ۱۹) طالبوف آزادی فردی را رکن مهمی در جامعه می‌داند که بدون آن هیچ تحوّل سیاسی، اجتماعی و فرهنگی صورت نمی‌گیرد. ضمن این که معتقد است آزادی باید در جامعه نهادینه شود تا از تهدید یا سرنگونی درامان باشد.